

DANDERYDS FILMSTUDIO

Centrum för filmkulturen i Danderyds kommun

Av Bengt O Persson

Danderyds kommun, som den ser ut idag, bildades 1971 genom sammanslagning av de sedan 1946 förenade kommundelarna Danderyds köping och Enebybergs municipalsamhälle med Djursholms stad och Stocksunds köping. De båda sistnämnda hade dessförinnan varit förenade under några år. De fyra ursprungliga kommundelarna, som till karaktär och social sammansättning skilde sig åt en del, hade var och en haft sin egen historia med avseende på dels förhållningssätt till filmen som kulturmedium, dels tillgång till biografier.

Stocksund

Stocksund intar en särskild plats i den svenska kinematografins historia genom att under många år ha hyst studior för inspelning av svensk film. Den svenska filmproduktionens historia började 1907 i Kristianstad med grundandet av AB Svenska Biografteatern, kallad Svenska Bio, vilken i början av 1912 flyttade sin produktion till en nybyggd studio på Lidingö. Huvudkonkurrenten fanns i Göteborg i form av Hasselblads Fotografiska AB. I åtta år rasade kampen om herraväldet över svensk filmproduktion mellan dessa båda. 1918 lyckades Göteborgsgruppen genom några fusioner skapa Filmindustriaktiebolaget Skandia, som i början av 1919, vid Långängen i Stocksund, uppförde en ateljé, vida större än Svenska Bios på Lidingö. Svenska Bio svarade med att engagera finansmannen Ivar Kreuger i bygget av den ännu mycket större Filmstaden i Råsunda, invigd i maj 1920. Redan i december 1919 insåg dock kombattanterna att man måste samarbeta för att klara den internationella konkurrensen. Svenska Bio och Skandia gick samman och bildade AB Svensk Filmindustri. Nu stod man med nya inspelningsstudior på två olika ställen, vilket i längden inte var ekonomiskt hållbart, och produktionen koncentrerades till Filmstaden i Råsunda. Ateljén i Långängen, belägen på nuvarande platsen för Tranholmsbornas parkering, kom efter några år att mer börja användas som arkiv av SF och revs 1936. Filmproduktionen i Stocksund var emellertid inte slut med detta. I Stocksunds hamn fanns ett nedlagt elverk, som tidigare svarat för Roslagsbanans strömförsörjning och vars lokaler lämpade sig för filminspelning. 1946 började Film AB Imago spela in film här. 1953 övertogs lokalerna av Metronome Studios AB, och tolv år senare, 1966, av TV-produktion SF-Philips i samband med avvecklingen av deras filmproduktion vid Filmstaden i Råsunda. En föregångare till Utbildningsradion kallad TRU (=TV och radio i utbildningen) fanns då redan i lokalerna. 1993 upphörde all produktion i Stocksund i och med att UR lämnade gamla elverket. Lokalerna ingår numera i Marina Gymnasiet.

Biografverksamheten i Stocksund var visserligen av blygsammare omfattning, men kom igång tidigt. I folkrörelseägda Föreningshuset, byggt 1914-15 vid Stockholmsvägen nära gränsen mot Djursholm, invigdes den 7 aug 1915 en "Biograf-Theater" sedermera benämnd Roxy. Här visades film flertalet av veckans kvällar tills att konkurrensen från TV blev övermäktig omkring 1960. Biljettpriset för ett besök på Roxy var år 1945 kr 1:50. I mitten av maj 1963 brändes Föreningshuset ned av brandkåren inför bygget av Stocksundsgården

(äldreboende), som stod klart i december 1964, då också Folkets Hus-föreningen i Stocksund upplöstes.

Djursholm

Djursholms Restaurang från 1891 försågs vid den stora ombyggnaden 1918-22 med en kombinerad dans- och biograflokal. Restauratören Albin Carlsson drev både restaurangen och nöjeslokalen, som kallades Restaurangbiografen när det visades film och Olympen när det var dans. Ett matinébesök på Restaurangbiografen kostade vid mitten av 1930-talet hela 55 öre, medan man på Roxy i Stocksund eller på Enebybergs-Bio kom undan med 35 öre. Vid denna tid fick också restaurangen och biografen skilda ägare, och bion kom att kallas Amiralen, ett namn som den, enligt traditionen, skulle ha fått för att den ofta frekventerades av kadetter från Kgl Sjökrigsskolan i Näsby Park och deras lokala flickvänner. Där gavs regelbundna föreställningar långt efter det att restaurangen stängts (1956). Det utrymda och förfallna restaurangkomplexet brändes ned av brandkåren 1963 för att ge plats åt familjehotellet Gandvik (äldreboende). Verksamheten med visning av biograffilm i Djursholm fortsatte i den då nybyggda Norrängsgården, från 1966 under ledning av Sven Wikström, senare också en drivande kraft – och numera hedersmedlem - i Danderyds Filmstudio. Samlingslokalen i Norrängsgården var mindre väl anpassad för bioföreställningar, och publiken minskade successivt under konkurrenstrycket från TV och storbiograferna i Stockholm. Ända mot slutet av 80-talet förekom dock kommersiella biografföreställningar i Norrängsgårdens bio, främst på söndagar men ibland även på fredagar samt under vissa skollov. 1991 togs lokalerna i annat bruk, och alla möjligheter att visa film på Norrängsgården upphörde.

Danderyd

I egentliga Danderyd, dvs ursprungliga Danderyds köping före 1946, synes ingen regelbunden kommersiell biografverksamhet ha förekommit. Under 1950-talet byggdes Danderydsgården i samarbete mellan tre lokala föreningar. Denna samlingslokal, som redan 1954, ett år före färdigställandet, överlämnades till Danderyds Kommun, utrustades för visning av 35-mm film, men någon regelbunden biografverksamhet har aldrig förekommit där eller annorstädes i egentliga Danderyd.

Enebyberg

I Enebyberg startades redan 1916 Enebybergs-Biografen, i folkmun kallad Muggen, vid Sturevägen (nu Österängsvägen) 38 av August Henriksson. Den övertogs 1921 och byggdes till med en bostadsdel av J F Jansson, "Bio-Janne", som även drev ett åkeri på fastigheten. Bio-Janne dog redan 1925, och biografverksamheten övertogs av C F Dinnetz, som drev den fram till mitten av 1940-talet, varefter hans dotter och måg, Mary och Gunnar Bäcklund, drev biografen fram till dess nedläggning försommaren 1967. Byggnaden, som alltjämt finns kvar i hörnet av Österängsvägen och Gethagsvägen, gjordes om till privatbostad. Nyssnämnda vägkorsning utanför biografen var fö 1947 inspelningsplats för en scen i filmen "Kronblom - hans liv och leverne", producerad av Imago-film, som då nyligen flyttat in i gamla Elverket i Stocksund (se ovan). Före tillkomsten av Enebybergs Folkets Hus, 1934, användes biograflokalen, förutom till filmvisning, även till föreningsmöten, dans, fester och lokala evenemang. I det närbelägna Folkets Hus (vid Gethagsvägen) förekom också sporadiska filmvisningar, även efter biografens nedläggning 1967, men denna glesbygdsvariant av bio hade i längden svårt att hävda sig mot TV och den närbelägna storstadens bioutbud. Den tidiga etableringen av biograf i Enebyberg, som, historiskt sett, var den minst burgna av de fyra delar, som kom att bilda Danderyds storkommun, är i sig en intressant bekräftelse på att kinematografen från allra första början var en folkets kultur, ibland sedd litet "över axeln" av de s k bildade

klasserna.

Filmen - ett ringaktat kulturmedium

Ett uttryck för statsmaktens paternalistiska förhållningssätt till filmen som kulturmedium är inrättandet av Statens Biografbyrå (1911), varigenom Sverige, som första land i världen, fick en förhandsgranskande filmcensur. Ett annat är hur man använde en successivt hårdnande beskattning av biobesöken för att lägga kapon på det nya och oroväckande folkkära kulturmediet. Under de värsta åren 1948-59 utgjorde skatten 40% (!) av biljettpriset. Från 1963 har nöjesskatten på filmförevisning ersatts med en avgift på 10% till Svenska Filminstitutet, vars tillkomst haft en oerhörd betydelse för återupprättandet av filmkonsten och dess jämställande med annan skapande konst.

Cineastisk kulturskymning i det nya Danderyd

Sammanfattningsvis kan konstateras att det 1971, vid tiden för bildande av Danderyds kommun, fanns små eller inga möjligheter för kommuninvånarna att se kvalitetsfilm i den nya, gemensamma hemkommunen, eftersom det filmutbud, som fortfarande förekom, av konkurrensskäl måste begränsas till det publikt mest lättillgängliga.

Tidiga försök med filmstudioverksamhet i Djursholm

I Djursholm hade redan under slutet av 1960-talet unga filmentusiaster vid gymnasiet i Djursholms Samskola gjort försök att starta filmstudioverksamhet genom att visa film, huvudsakligen 16-mm, (en hel del spelfilm fanns vid denna tid tillgänglig i det formatet) från en ljussvag, portabel projektor i Samskolans aula. Kvalitén i visningarna var dock otillräcklig, och verksamheten tynade bort efter ett par år. Hösten 1970 beslöt sig ett gäng sextonåriga Samskoleelever i Djursholm, bland dem nuvarande Danderyds Filmstudios mångåriga maskinist och tekniskt ansvarige, Martin Voss-Schrader, att försöka blåsa liv i den sålunda avsomnade Djursholms Filmstudio. Man insåg att teknisk kvalitet hos visningarna var en förutsättning för framgång och tog därför kontakt med Sven Wikström, som redan då hunnit bli något av en filmprofil i Djursholm. Sven Wikström ansvarade nämligen för Norrängsgårdens bio (se ovan) och därmed för de enda kommersiella filmvisningar, som vid denna tid fanns kvar inom det område, som just stod i begrepp att bilda Danderyds storkommun. Ungdomarna fick en generös överenskommelse innebärande gratis lokal, mot att man städade och ställde i ordning lokalen före och efter visningarna (den fungerade nämligen också som Samskolans matsal under terminerna), samt att man arvoderade maskinisten vid visningarna. Sven krävde ordning och reda av sina ungdomar och var samtidigt något av en "far" och mentor för dem. Svens stora branschfarenhet och goda kontakter med filmdistributörerna var till ovärderlig hjälp för de unga entusiasterna. I fem terminer, från våren 1971 t o m våren 1973, existerade Djursholms Filmstudio, under fyra av terminerna som medlem av SFF. Totalt kom man att ge 34 föreställningar och samlade regelbundet mellan 60 och 80 medlemmar. Verksamheten var fast organiserad med styrelse och medlemsregister, men när grundarna och eldsjälarna samtidigt gick ut gymnasiet våren 1973 och därefter omedelbart inkallades till militärtjänst, fanns inga som var beredda och hågade att ta över, och verksamheten måste läggas ned. Den formella upplösningen av Djursholms Filmstudio skedde vid ett extrainkallat årsmöte den 15 maj 1974, då man beslöt att, av resterande medel, 1000 kronor skulle överlämnas till Fritidsnämnden i Danderyd med begäran om vidarebefordran till den blivande Danderyds Filmstudion (då ännu på planeringsstadiet), medan återstoden, drygt 100 kronor, tillföll SFF.

Bildandet av Danderyds Filmstudio

Bristen på möjligheter att se kvalitetsfilm på bio i hemkommunen uppmärksammades under våren 1974 av några filmintresserade personer i Danderyd, som tillsammans beslöt sig för att söka få en ändring till stånd. Resultatet blev bildandet av Danderyds Filmstudio av SFF. SFF, Sveriges Förenade Filmstudios, är de lokala filmstudiornas riksorganisation, som 1953 bildades genom en sammanslagning och breddning av, främst, de tidigare Studentfilmstudiorna vid landets universitet.

Pionjärerna

Den första styrelsen för Danderyds Filmstudio bestod av Peter Olving (ordf), Börje Börjes (sekr), Hans Rainer (maskinist) och Ole Breitenstein (suppleant). Under Peter Olvings dynamiska ledarskap etablerades och utvecklades Studion till en av många älskad och uppskattad kulturinstitution i Danderyd, och genom hans gedigna filmkunnande och stora kontaktnät inom filmbranschen fick medlemmarna tillfälle att träffa olika personer från filmens värld såsom Kjell-Åke Andersson, Börje Ahlstedt, Inger Alfvén, Daniel Bergman, Janne Halldoff, Cristina Olofsson och Harry Schein. Peter Olving, som 1995 tilldelades Danderyds kommuns Hedersplakett för sina insatser för den lokala filmkulturen, ledde Danderyds Filmstudio som ordförande t o m 2001 och är f o m 2002 dess hedersordförande. Nuvarande ledare och ordförande för Danderyds Filmstudio är sedan 2002 Sebastian Conradi.

Visionen

Anslaget vid starten var brett och ambitiöst. Med hänsyn till Statens Biografbyrås åldersgränser för visning av biograffilm i Sverige valde man från början att, dels driva en Filmklubb (för åldrarna upp till 15 år och, i vissa fall, deras föräldrar), dels en Filmstudio för åldrarna från 15 år och uppåt. Initialt hade man också planer på att starta en "workshop" (modeord under 70-talet) för att lära sig filma och använda teknisk utrustning för framställning av smalfilm. Sistnämnda verksamhet kom dock aldrig att förverkligas i nämnvärd omfattning.

Starten

Första informationsmötet för allmänheten anordnat av Danderyds Filmstudio ägde rum **lördagen den 14 september 1974** i Kyrkskolan i Danderyd (där 16-mm projektor fanns). Detta datum bör betraktas som verksamhetens startdatum, trots att dagen ägnades åt de yngsta, dvs Filmklubben. På programmet stod matinéklassiker som C Chaplins "Lugna gatan", B Keatons "Sensationsbrottaren" och Helan och Halvans "Pianoexpress". Filmstudions vuxenvisningar, som på klassiskt filmstudiomaner hade ett tema för terminen kallat: "Våld i film - berättigat eller ej?" startade **onsdagen den 2 oktober 1974** med Dennis Hoppers film "Easy Rider" från 1969. Samtliga sju filmer under hösten visades i Norrängsgårdens bio.

De tekniska förutsättningarna

I projektorrummet på Norrängsgården fanns kommunens båda 35 mm-projektorer installerade. Den ena av de projektorer, som fanns på Norrängsgården vid dess invigning 1963, härrörde från den samma år rivna biografen Amiralen i Djursholm, men denna projektor byttes ut mot en modernare redan efter något år. Projektorerna, som senare i ett par omgångar genomgått tekniska uppgraderingar, flyttades 1991 över till Danderyds gymnasium, där de alltjämt är i bruk (se nedan). Biografmaskinist och tekniskt huvudansvarig för filmvisningen på Norrängsgården, såväl den kommersiella som (från 1971) filmstudiovisningarna, var alltifrån starten 1963 och fram till flytten 1991, djursholmsprofilen och verkstadsägaren Nils Nilsson, född i Ekeby 1939 och allmänt känd som dubbel-Nisse. Redan som tioåring började

han intressera sig för biografteknik, och hade långt innan Norrängsgårdens invigning visat film både på Roxy och Amiralen. Som back-up fanns vid denna tid flera filmvisningskunniga i kommunen, som lärts upp av Nisse och som kunde ställa upp och hjälpa till vid förfall, bland andra Maria Eriksson och ovan nämnde Hans Rainer. Motsvarande trygghet med visningskompetenta back-up-personer för ordinarie maskinist saknar vi tyvärr i Danderyds Filmstudio idag. Nisse Nilsson lever numera ett stilla pensionärsliv i Stocksund.

Filmstudion finner sin form

De första åren synes såväl klockslag som veckodag (och i några fall även lokal!) för visningarna, liksom även antalet visningar per termin, ha varierat. Såsom alternativa visningslokaler till Norrängsgården användes de första åren Kyrkskolan och Trappan (belägen i förra postlokalen vid Mörby Centrums södra entré) där projektorer för visning av 16-mm film fanns. Från 1977 verkar man dock, i huvudsak, ha funnit den form för verksamheten, som sedan blivit bestående, dvs bestämd veckodag, alltid kl 19, tio filmer per termin och alltid på samma plats, Norrängsgården, trots att en professionell biografprojektor för både 16 och 35 mm film 1977 installerades i Kyrkskolan. Omkring 1977 synes också barnverksamheten, Filmklubben, ha avsomnat. Danderyds Filmstudios visningar i Norrängsgårdens bio fortsatte sedan i oförändrad form fram till våren 1991, då kommunen ville disponera lokalerna i Norrängsgården för andra ändamål. Filmstudions fortsatta verksamhet var därmed akut hotad, liksom även alla möjligheter att se film i Danderyd, eftersom ingen kommersiell biografverksamhet längre förekom i kommunen. I hela riket finns ett hundratal filmstudior, men ingen av dem är belägen i Danderyds grannkommuner, Täby, Sollentuna eller Solna. Närmaste filmstudior ligger i Åkersberga och Lidingö.

Flytten och avtalet med Danderyds kommun

Danderyds kommun hade, vid omdisponeringen av Norrängsgårdens lokaler, 1991, inga planer på att driva biografverksamhet i kommunal regi eller ens att söka behålla möjligheten att visa 35-mm film inom kommunen. Någon form av privata initiativ framstod alltså plötsligt som enda möjligheten att rädda den välfungerande och uppskattade verksamheten i Danderyds Filmstudio. Sven Wikström, nu 63 år och med sviktande hälsa efter en arbetsskada, orkade inte strida, men hans unge vän från åren med Djursholms Filmstudio (se ovan), Martin Voss-Schrader, nu 37, som fått kännedom om vad som höll på att hända, lyckades på våren 1991, via sina kontakter i kommunstyrelse och fritidsnämnd, få till stånd förhandlingar i ärendet mellan kommunen, företräd av chefen för fritidskontoret, Bengt Wallander, och Danderyds Filmstudio, företräd av ordföranden, Peter Olving, och Martin Voss-Schrader, för om detta tillfälle tekniskt ansvar och maskinist i Filmstudion. Förhandlingarna utmynnade i ett avtal mellan kommunen och Filmstudion innebärande att ägande, skötsel, tekniskt underhåll och driftsansvar för kommunens båda 35 mm-projektorer i Norrängsgården överläts på Danderyds Filmstudio mot att Studion till Fritidsnämnden överläter den stora 16-mm projektor för biografbruk, som Studion tidigare inköpt och installerat i Norrängsgården. (Denna bytesaffär var mycket förmånlig för Studion, eftersom 16-mm formatets dagar var räknade. Dessutom fanns en 16-mm projektor redan installerad i Danderyds gymnasiums projektorrum. Den kom att användas av Filmstudion vid totalt två tillfällen och demonterades definitivt 2005). Vidare avtalades att Danderyds Filmstudio skulle ombesörja flyttning och installation av de båda 35 mm-projektorerna i projektorrummet till Danderyds gymnasiums stora aula från 1982 mot att Fritidsnämnden bestred kostnaderna för flytten. I avtalet ingick också att Filmstudion, utan kostnad, fick disponera aulan för sina visningar en kväll per vecka under säsongerna samt att Filmstudion skulle ställa upp med teknisk assistens för visning av film om behov härav tillfälligtvis skulle uppstå för

kommunen. (Sistnämnda klausul har endast återopats vid något enstaka tillfälle under de aderton år som gått). Flyttning och installation av de båda 35-mm projektorerna samt viss ombyggnad av ljudanläggningen i Gymnasiets aula genomfördes under sommaren 1991. Gymnasiets ovan nämnda 16-mm projektor upptog det ena av rummets båda projektfönster ut mot aulan, varför ett nytt, tredje fönster måste skapas. Detta var emellertid lättare sagt än gjort, då Gymnasiets projektorrum (från 1982) visade sig vara en betongbunker, byggd enligt de gamla (och betydligt strängare) brandskyddsbestämmelserna från nitratfilmens dagar. Från och med höstterminen 1991 kunde dock Danderyds Filmstudio erbjuda sina medlemmar visningar av betydligt högre teknisk kvalitet än tidigare. (Norrängsgården saknade såväl fasta sittplatser som gradäng, samtidigt som filmduk, ljud och mörklägningsfaciliteter lämnade en hel del övrigt att önska. På Norrängsgården hände även att det regnade in, vilket fick pareras med hinkar på golvet). I samband med flytten av verksamheten till de nya lokalerna ändrades också, på allmän begäran, visningsdag från måndag till torsdag. En extrabonus med flytten till Danderyds gymnasium var, att Filmstudion därmed slapp att drabbas av den svåra brand, som härjade Norrängsgården den 2 juni 1997. Sedan flytten till Danderyds gymnasium 1991 har Danderyds Filmstudio fortsatt sina visningar av tjugu kvalitetsfilmer per år, tio under höstterminen och tio under vårterminen, med, bortsett från ett byte till nya och ljusstarkare projektorlampor 2003, i princip oförändrad utrustning fram till sommaren 2007, då en genomgripande reovering och uppgradering av projektoroptiken genomfördes i samband med att Danderyds gymnasium installerade en ny och större filmduk i aulan. I och med denna uppgradering kan Filmstudion nu erbjuda filmvisningar som kvalitetsmässigt är i nivå med kommersiella biograföreställningar.

Demokrati och medlemsinflytande

Medlemmarna i Danderyds Filmstudio utövar inflytande på valet av filmer. Styrelsen fastställer vid sina två terminsmöten de definitiva terminsprogrammen på basen av medlemmarnas önskemål och kravet på innehållsmässig balans i programmen som helhet.

Nuläge och framtidsförhoppningar

Danderyds Filmstudio drivs alltsedan starten 1974 helt ideellt. Allt arbete (inklusive visning och skötsel av projektorerna!) sker i föreningsgemenskap, frivilligt och oavlönat och syftar till att göra det möjligt att se kvalitetsfilm i Danderyd till självkostnadspris. I och med att föreningen inte betalar några löner eller arvoden och verksamheten inte genererar ekonomisk vinst minimeras det administrativa arbetet. Förutom genom att upplåta lokal för och bidra till att sprida information om verksamheten har Danderyds kommun stött Filmstudion genom ett årligt verksamhetsbidrag från Kultur- och Fritidsnämnden om f n 10.000 kronor. Genom detta smidiga samarbete mellan Danderyds kommun och de ideella krafterna i Danderyds Filmstudio har invånarna i Danderyd med omnejd sedan 35 år kunnat tillförsäkras tillgång till regelbundna visningar av kvalitetsfilm i biografmiljö i hemkommunen. Och detta till självkostnadspris för medlemmarna (f n 280 kr/10 filmer) och en ytterst blygsam kostnad för Danderyds Kommun. Måtte denna framgångssaga för filmkulturen i Danderyd få leva länge till!

Källförteckning:

Skrifter utg. av Samf. Djursholms forntid och framtid, Årg. XXVI (1998) och XXVIII (2000).
Boken om Stocksund. Utg. Stocksunds köping, Stocksund 1963.
Curt Strömblad: Enebybergs-Biografen 1916-67. Utg. Enebybergs Gårds förening (2002).
Sällskapet Amoras arkiv, Stocksund.
Arkivarie Sven Elf, Djursholms forntid och framtid.
Sebastian Conradi, personl. meddelanden.

Nils Nilsson, personl. Meddelanden.
Peter Olving, personl. meddelanden.
Martin Voss-Schrader, personl. meddelanden.
Sven Wikström, personl. meddelanden.